

Úloha socialistické výchovně vzdělávací soustavy při reprodukci a změnách sociální struktury

ARTUR MEIER
Berlín

K dlouhodobým procesům postupného sociálního sblížování různých tříd a vrstev socialistické společnosti patří též snižování rozdílů ve vzdělání a postupné zvyšování celkové úrovně vzdělání všech členů společnosti, zvláště dělnické třídy. Ačkoliv rozsáhlý historický proces postupného odbourávání a definitivního překonání podstatných sociálních rozdílů, především rozdílů mezi městem a venkovem, mezi tělesnou a duševní prací, předpokládá v první řadě základní změny v sociálně ekonomické základně, stává se též jednotná socialistická výchovně vzdělávací soustava, která je jednou z nejrozsáhlejších sociálních organizací socialistické společnosti, nástrojem napomáhajícím ke změně sociální struktury.

Vědomosti obecného i speciálního rázu se v důsledku vědeckotechnické revoluce a vzrůstající komplexnosti společenských procesů stávají stále důležitější podmínkou tvůrčí práce, společensko-politické aktivity, schopnosti rozhodovat a podílet se na kultuře, v níž hraje věda významnou úlohu. S přeměnou vědy v bezprostřední výrobní sílu získává vzdělání, jeho dělba a efektivní využití stále větší společenský význam. Revoluční změny ve struktuře vzdělání, charakteristické pro výstavbu a další utváření rozvinuté socialistické společnosti, podmiňují celou řadu změn v různých sférách sociální struktury. I když je postupné sociální sblížování nesporně určováno v první řadě materiálními faktory a procesy, tj. základními změnami v systému společenské dělby práce, nelze změny vyvolané výchovně vzdělávací soustavou pokládat jen za výlučně duchovní faktor, jenž pouze odráží tento základní, strukturní proces přeměn. Snižování rozdílů ve vzdělání, spojené se současným vyrovnáváním a zvyšováním základní úrovně všeobecného i odborného vzdělání, je významným kulturním jevem a sociálně politickou vymožeností. Po odstranění výsad v oblasti vzdělání, po překonání jedné z nejhorších forem sociální nerovnosti ve staré společnosti je širokým masám umožněn nejen plný přístup ke kultuře, ale sama úroveň kultury a vzdělání se stává ekonomicky a sociálně účinnou veličinou, momentem spjatým s postavením a úlohou jednotlivých tříd a vrstev v procesu společenské výroby a společenského rozdělování, podmínkou jejich sociálního sblížování.

Tuto funkci výchovně vzdělávací soustavy měl na mysli Lenin, když ve svém návrhu *Programu KSR(b)* formuloval požadavek „dokončit přeměnu školy, zahájenou Říjnovou revolucí roku 1917, z nástroje třídního panství buržoazie v nástroj zničení tohoto panství a zároveň úplné likvidace rozdělení společnosti na třídy“ [Lenin 1955 : 124]. Ze sociologického hlediska má tato otázka velký teoretický a praktický význam, a to v té míře, v níž výchovně vzdělávací soustava podporuje proces sociálního sblížování a aktivně přispívá k sociální reprodukci tříd a vrstev socialistické společnosti.

Vzdělání v procesu sociálního sblížování

Socialistická výchovně vzdělávací soustava přispívá k progresivním změnám v sociální struktuře v podstatě dvěma způsoby: *zvyšováním všeobecné a odborné úrovně vzdělání různých tříd a vrstev a vyrovnáváním šancí a výsledků základního všeobecného a odborného vzdělání všech členů společnosti bez ohledu na jejich sociální původ či postavení a pohlaví*. První způsob podporuje kolektivní, druhý individuální mobilitu. Oba v podmínkách socialistické společnosti těsně souvisejí, což ovšem neznamená, že jsou identické či že mezi nimi nemůže dojít k rozporu. Kolektivní mobilita se týká celých tříd či vrstev, a to ve smyslu jejich vzestupného rozvoje. Individuální mobilita — jako přechod osob z jedné třídy či vrstvy do jiné — může vycházet ze skupinové mobility, avšak bezpodmínečně ji nepředpokládá. Nemusí dokonce ani výrazně ovlivnit danou sociální strukturu [Ferge 1978: 7an.]. Oba procesy implikují zmenšování distancí mezi třídami a vrstvami a v socialistické společnosti podporují rozvoj jejich společných znaků. Proces sociálního sblížování se přitom neuskutečňuje pouze v rovině individuální, ale v kolektivních posunech, v nichž se vyvíjí struktura.

V souvislosti s celkovým zvyšováním všeobecné a odborné úrovně vzdělání všech tříd a vrstev, především dělníků a rolníků, může socialistická společnost poukázat na velké úspěchy. V NDR má nyní 70 % dospělých přinejmenším úplné střední vzdělání, tj. desetiletou či delší školu. Zatímco v roce 1959 bylo více než 70 % pracujících nevyučených nebo zaučených, 25 % mělo odbornou kvalifikaci a asi 5 % mělo vysokoškolské nebo odborné vzdělání, v roce 1980 bylo již pouze 20 % pracujících nevyučených nebo zaučených, 60 % mělo odbornou kvalifikaci a přibližně 20 % mělo vysokoškolské vzdělání (univerzitu) nebo odborné vzdělání (techniku, pedagogický institut atd.). Zvláště rychle se zvýšila úroveň vzdělání mladší generace zavedením povinné všeobecně vzdělávací desetileté střední školy a učňovských škol pro všechny děti — bez ohledu na sociální původ, takže téměř všichni pracující mladší 30ti let mají desetileté školní vzdělání a nadto absolvovali 2 až 3 roky odborného vzdělání nebo víceleté studium na vysoké škole. Třetina pracujících získala odbornou kvalifikaci formou vzdělávání dospělých.

Struktura všeobecného a odborného vzdělání dělnické třídy se tak v posledních desetiletích, tzn. v časovém rozmezí necelé generace, zásadním způsobem změnila, a to nikoli ve smyslu polarizace, ale ve smyslu progresivního sociálního a kulturního vývoje celé třídy. V souvislosti s nástupem mladé generace a výsledky, které přináší systém dalšího vzdělávání a výchovy pracujících, se dá očekávat, že podíl nevyučených a zaučených bude dále klesat.

K radikálním změnám došlo i ve struktuře vzdělání na venkově. Mladá generace zde získává vzdělání na téže úrovni jako ve městě: 87 % družstevních rolníků, mužů i žen, má odbornou kvalifikaci. Taková vzdělanostní struktura byla dříve u této třídy považovaná za nemožnou.

Je přirozené, že nejvíce vzrostl podíl inteligence, což má v důsledku dynamiky výrobních sil vliv na procesy tzv. strukturální mobility. Skutečnost, že v NDR má dnes každý pátý pracující ukončené vysokoškolské, popřípadě odborné vzdělání, svědčí zároveň o velkých úspěších socialistické vzdělávací soustavy při celkovém zvyšování úrovně vzdělání. Přitom se velmi výrazně změnila situace nejméně kvalifikované skupiny — nevyučených a zaučených. Tato skupina se v průběhu budování socialismu zmenšila na jednu pětinu, a to ve prospěch neobyčejně široké skupiny odborně kvalifikovaných pracovníků, což vzbuzuje dojem jakési „nivelizace směrem nahoru“.

Celkově lze říci, že ve společnosti NDR došlo k progresivním změnám ve struktuře vzdělání a kvalifikace všech tříd a vrstev, přičemž se zřetelně zlepšily podmínky všech sociálních skupin i každé jednotlivé skupiny. Tato forma strukturních změn, při níž se od základu mění sociální a kulturní profil celých sociálních skupin — ve smyslu jejich dalšího vývoje — může být právem označena jako kolektivní mobilita [Ferge 1978 : 8/10]. V podmínkách socialistické společnosti se stává základem individuální mobility. Všeobecný rozvoj a zmenšování rozdílů mezi třídami a vrstvami i uvnitř nich — tj. změny probíhající v samotné struktuře — usnadňují a zmnohonásobují přechody individuí z jedné sociální skupiny do jiné. Individuální mobilita tedy současně vede ke *kolektivní mobilitě*.

Sociologické výzkumy vzdělání v antagonistické společnosti ukazují, že individuální vzestup (nebo sestup) jedinců není zdaleka příznakem změn ve struktuře ve smyslu skupinové mobility [viz například Bourdieu—Passeron 1970; Bowles—Gintis 1976; Müller 1975].

Šance individuální mobility, tj. změny příslušnosti jednotlivých členů společnosti k určité třídě či vrstvě, se v socialistické společnosti zvyšují v neposlední řadě i proto, že jsou ve stále větší míře vytvářeny stejné možnosti vzdělání pro všechny členy společnosti a v obecném měřítku dochází k vyrovnávání základních úrovní všeobecného i odborného vzdělání. Stejně možnosti vzdělání nejsou tedy pouze formálním právem, jako je tomu v buržoazní společnosti. (1) V sociální politice socialistické společnosti jde o skutečné výsledky — o sblížení základních forem ukončeného vzdělání dorostu ze všech tříd a vrstev. Tím je oslabována souvislost sociálního původu a budoucího sociálního postavení jednotlivců, zatímco na druhé straně existuje, jak známo, neobyčejně těsná vazba všeobecného a odborného vzdělání a profesionální činnosti na postavení v třídní a vnitrotřídní struktuře společnosti. Překonání příkrých rozdílů ve vzdělání a zabezpečení stejného nebo přibližně stejného základního vzdělání (všeobecného a odborného) pro všechny vede k vysokému stupni skutečné sociální rovnosti šancí a vytváří příznivé předpoklady pro individuální mobilitu. To platí pochopitelně jen v míře a v hranicích, které jsou dány stavem, jehož bylo dosaženo ve vztazích mezi třídami a vrstvami, zákonitostmi reprodukce těchto vztahů a postupnými strukturními změnami.

Socialistická vzdělávací soustava zaručuje dorostu ze všech tříd a vrstev v podstatě jednotné vzdělání. Z hlediska celkové struktury je to nepřiliš selektivní sociální organizace, která úspěšně umožňuje celé mladé generaci — bez ohledu na její sociální původ — dosáhnout přibližně stejného ukončeného vzdělání, to znamená přibližně stejně vysoké úrovně základního všeobecného a odborného vzdělání. Přihlédneme-li k obsahu vzdělání, pak celostátní učební plány zajišťují stejné všeobecné vzdělání mládeže celého národa. Posuzujeme-li výchovně vzdělávací systém jako celek, tj. předškolní zařízení, střední školu a povinné učňovské školy, představuje tento jednotný vzdělávací cyklus 15 let.

V NDR dokončuje dnes přibližně 85 % daného ročníku úspěšně desetiletou střední školu, přičemž 92 % všech dětí ve věku od 4 do 6 let již předtím navštěvuje mateřskou školu. Všichni absolventi střední školy pokračují povinně ve svém vzdělání — 80 % v učňovských školách spojených s výchovou učňů v podnicích, zbývajících přibližně 20 % na rozšířených vyšších středních nebo

(1) J. S. Coleman svými výzkumy z USA ukázal, že skutečný význam nemá formální rovnost šancí, ale skutečné výsledky, celkový úspěch ve studiu, kde se zejména projevují příkré rozdíly v dokončeném vzdělání [Coleman 1966; 1975].

odborných školách. Vyrovnání úrovně vzdělání mládeže zřetelně vystoupí při srovnání s generací rodičů. Sociologické průzkumy vzdělání rodičů dnešních absolventů ukazují, že mezi pětaticátníky až pětatyřicátníky má přibližně 5—10 % školní vzdělání nižší než 8 tříd, 60—65 % otců má ukončené osmileté vzdělání (u matek je to 70 až 75 %), pouze cca 20 % otců má ukonečné desetileté vzdělání (15 % matek) a 10 % otců má maturitu (5 % matek). 10—15 % otců a 30—35 % matek je v těchto ročnících nevyučených nebo zaučených, cca 75 % otců a 60—65 % matek má odbornou kvalifikaci nebo absolvovalo odbornou školu a 10—15 % otců a přibližně 5 % matek dnešních absolventů má ukončené vysokoškolské vzdělání [Meier 1975 : 1333 an.]. Velké rozdíly ve všeobecném a odborném vzdělání rodičů korespondují s jejich diferencovaným postavením v sociální struktuře. Rozdíly ve vzdělání indikují sociální rozdíly.

Vyrovnání základní úrovně vzdělání u mladé generace nespočívá pouze v podobném či dokonce stejném ukončeném vzdělání, ale i ve vytvoření podobných hodnotových orientací a potřeb, což má mobilizující účinek. Ze sociologických průzkumů vzdělání vyplývá, že mezi mladistvými různého sociálního původu například neexistují podstatnější rozdíly v orientaci na obsahově náročnou a uspokojující profesionální činnost a na vysoké výkony v povolání [Steiner 1979].

Reprezentativní a validní průzkumy procesů individuální mobility, které by odpovídajícím způsobem zachycovaly přítomné i minulé projevy strukturální a kolektivní mobility v naší společnosti, se v současnosti v NDR neprovádějí. (2) Různé soudy o individuální mobilitě způsobené či možné v důsledku relativně jednotné úrovně základního, všeobecného a odborného vzdělání zůstávají proto nutně hypotetické. Dosud víme příliš málo o pohybech při rekrutování dorostu pro různé třídy a vrstvy, a nemůžeme proto dosud exaktně stanovit funkci vzdělání jako faktoru individuální mobility ve srovnání s jinými faktory a mechanismy sociálně třídního složení v dnešních podmínkách rozvinuté socialistické společnosti.

Pravidelně prováděné průzkumy volby povolání, volby způsobů dalšího vzdělávání, hodnotových orientací a životních plánů absolventů škol (3) vedou k závěru, že relativní jednotka základní úrovně vzdělání mladé generace zeslabuje, i když přirozeně neodstraňuje, specifické rozdíly dané původem a současně v důsledku relativního vyrovnání výchozí sociokulturní situace „při startu do života“ ve velké míře umožňuje přechod z jedné třídy či vrstvy do jiné — v tomto případě tedy intergenerační mobilitu. Na druhé straně je zřejmé, že procesy individuální mobility, charakteristické pro počátek socialistické výstavby, kdy byly poprvé odstraněny třídní bariéry, dnes již v důsledku stabilizace nových třídních vztahů jsou oslabeny. Tato skutečnost vypovídá ovšem jen málo o skutečné dynamice sociálně strukturálních změn v rozvinuté socialistické společnosti (naopak i vysoká individuální mobilita může nechat danou sociální strukturu nedotčenou). Zde se opět potvrzuje, že v procesu sociálního sbližování tříd a vrstev je kolektivní mobilita významnější než individuální. (4) Individuální mobilita do jisté míry „doplňuje“

[2] Větší průzkumy mobility, jako například polsko-maďarský srovnávací výzkum, provedený R. Andorkou a K. Zagorskim [1977], se v NDR neprovádějí. Výjimku tvoří výzkumná zpráva J. Freitag [1979].

[3] O těchto výzkumech informuje článek A. Meiera — A. Reimanna [1977: 1—53].

[4] Připojujeme se výslovně k názoru Z. Fergové o prioritě kolektivní mobility, který vyjádřila ve shora uvedené statí [Ferge 1978]. Srovnej dále [Ferge 1972: 10—32].

a v určitém smyslu rovněž dokončuje reprodukci a přeměnu sociální struktury. Z hlediska sociální spravedlnosti jsou stejné nebo podobné možnosti mobility pro jednotlivá individua stejně důležité jako je pro socialistickou společnost důležitý takový mechanismus mobility, který podporuje individualitu a zároveň zaručuje, že se talenty a vlohy mohou efektivně prosazovat bez ohledu na sociální původ, že se jednotlivé třídy a vrstvy stále znovu formují nejen samy ze sebe, ale do jistého stupně též z příslušníků skupin jiného sociálního původu.

Vcelku lze říci, že socialistické vzdělávání se vzhledem ke svým úspěchům při relativním vyrovnávání a zvyšování základní úrovně vzdělání příslušníků a dorostu všech tříd a vrstev stává účinnou silou v procesu sociálního sblížování. Předpoklady a reálné možnosti, které vytváří pro kolektivní i individuální mobilitu, tedy pro obě základní formy sociální mobility, přispívají k tomu, že se mění sociokulturní profil jednotlivých tříd a vrstev, že se zmenšují distance mezi jednotlivými třídami a vrstvami i uvnitř nich. Současně je přechod z jedné třídy či vrstvy do druhé snazší a uskutečňuje se častěji. Jednotné vzdělání a výchova v institucích státní vzdělávací soustavy tak nejen posiluje ideologickou jednotu tříd a vrstev socialistické společnosti a jejich dorostu, ale — vzhledem k přímému i zprostředkovanému vlivu socialistické vzdělávací soustavy na sociální strukturu — působí i jako sociálně politický prostředek napomáhající postupné přeměně dané sociální struktury.

Vzdělání v procesu společenské reprodukce

Tendence k sociálnímu sblížování jednotlivých tříd a vrstev, podporovaná a posilovaná působením socialistické vzdělávací soustavy, nevylučuje reprodukci existujících sociálních rozdílů. Škola a další vzdělávací zařízení nemohou tyto rozdíly likvidovat, nemohou je ani stírat, či dokonce ignorovat. Přestože se základní vzdělání všech mladých členů společnosti zvýšilo a v popsaném smyslu vyrovnalo, přispívá i vzdělávací soustava k reprodukci dané sociální struktury se všemi jejími diferencemi. Socialistická jednotná škola není — vzhledem k podmínkám, s nimiž je spojeno získání vzdělání — „školou rovnosti“, buňkou komunistické společnosti, která by nemusela přihlížet k sociálnímu původu studujících. Přehnané představy o rovnosti, neúměrné skutečné úrovni rozvinuté socialistické společnosti, mohou vést k nesprávným sociálně ekonomickým závěrům o příštích úkolech ekonomického a sociálního rozvoje v příštím desetiletí.

Bedřich Engels před více než sto lety v polemice proti Dühringovým utopickým požadavkům rovnosti ukázal, že skutečný obsah proletářského požadavku rovnosti spočívá v „odstranění tříd“, že „odstranění společenských tříd předpokládá takový stupeň historického vývoje, na němž se stane anachronismem, zastaralá trvání... třídního rozdílu samého“ [Engels 1966 : 120; 279]. Tohoto stupně historického vývoje však v současné fázi socialistická společnost v žádné ze svých životních oblastí nedosáhla. Vedle tendence k sociálnímu sblížování existují sociální rozdíly, které jsou s ní rozporně spjaty. Existence těchto rozdílů současně implikuje nerovnost v různých dimenzích sociální struktury. Karel Marx v *Kritice gothajského programu* jasně ukázal, že rovnost v socialismu jako v první fázi komunistické společnosti může „záležet jen v uplatnění stejného měřítka“ na nestejně jedince, že by to nebyli „různí jedinci, kdyby nebyli nestejní“ [Marx 1966 : 49].

Pokud existují podstatné rozdíly mezi tělesnou a duševní prací, mezi městem a vesnicí, pokud tedy existují základní rozdíly v postavení v rámci spo-

lečenské dělby práce, které vystupují jako sociální rozdíly mezi třídami a vrstvami i uvnitř nich, uplatňují se na všech stupních socialistické vzdělávací soustavy. Lze je vysvětlit tím, že vzdělávací soustava je zásadním způsobem determinována sociální strukturou společnosti a na žádném stupni se nemůže osvobodit od jejího vlivu. Není však pouhým odrazem této struktury. Má významnou funkci i v oblasti sociální sebe reprodukce existujících tříd a vrstev. Zejména pro dorůstající generaci představuje škola a na ni navazující vzdělávací zařízení důležitý transformační mechanismus, který ovlivňuje i rekrutaci mládeže do různých tříd a vrstev. (5) Funkce sociální distribuce, již plní socialistická vzdělávací soustava, je zároveň funkcí sociální reprodukce, neboť — jak ukazují příslušné sociální výzkumy — většina absolventů vzdělávacích zařízení je prostřednictvím svého školního vzdělání či odborné výchovy orientována do třídy či vrstvy, z níž pochází, tj. do níž sociálním postavením patří její rodiče. Je zřejmě zákonitým jevem, že tato rekrutace, při níž hrají rodina, škola a do jisté míry též teritoriální prvek úlohu rozhodujících faktorů zprostředkovávajících reprodukci, napomáhá stabilizaci dělnické třídy, třídy družstevníků rolníků a socialistické inteligence jako velkých sociálních skupin, jejichž struktura a vzájemné vztahy se v socialismu nově konstituují a utvářejí.

Dynamika sociální struktury v socialistické společnosti spočívá nesporně v rozporné jednotě sociálního sblížování, jež zahrnuje strukturní změny tříd a vrstev (týkající se jejich vzájemného postavení, jejich vlastního profilu, přechodů a splývání až po jejich konečné zrušení) a sociální reprodukci těchto tříd a vrstev, která vede k setrvalosti existujících sociálních rozdílů. Jde ovšem o to, aby nebylo petrifikováno stadium společenského vývoje charakteristické pouze pro danou historickou etapu. Socialistická vzdělávací soustava se podílí na žádoucí, i když postupné a zdlouhavé transformaci sociální struktury, která spočívá v první řadě v procesu sociálního sblížování, právě tak jako na sociální reprodukci existujících tříd a vrstev, kterou nelze přehlížet.

Vliv výchovně vzdělávací soustavy na sociální strukturu je nejpatrnější při vstupu absolventů škol do praxe, při volbě povolání. Všechny sociologické a pedagogické výzkumy ukazují, že rodiče mají na tuto volbu velmi silný vliv a často se snaží, aby děti získaly vzdělání směřující k témuž sociálnímu postavení, které zaujímají rodiče v sociální struktuře společnosti. Volba povolání a vzdělání dorostu proto ve vysokém stupni reprodukuje třídní příslušnost i příslušnost k jednotlivým vrstvám. Proto je logické, že při vysokém podílu, jež dnes v systému společenské organizace práce v socialistické společnosti zaujímají odborně kvalifikovaní pracovníci, se velká většina absolventů škol opět stává odborně kvalifikovanými pracovníky (jako jejich rodiče). Sociologický průzkum vzdělání provedený před několika lety (1973) ukázal, že 80 % dětí z rodin odborně kvalifikovaných pracovníků také získá odbornou kvalifikaci. U dětí nevyučených a zaučených pracovníků je toto procento obdobné. Děti vysokoškolsky a odborně vzdělaných kádrů následují příklad svých rodičů ve vzdělání přibližně v 60 % případů [Steiner 1975: 137]. Dochází též k určité sebe reprodukci dnešní socialistické inteligence, kterou můžeme rovněž vysvětlit stabilizací této vrstvy, jejíž vznik je spojen se socialismem, v sociální struktuře společnosti. I když proces rekrutace socialistické inteligence není ponechán vlastnímu vývoji a výběr pro nejvyšší formy vzdělání se neřídí pouze školním prospěchem, ale přihlíží též k sociál-

[5] Svědčí o tom též výzkumy F. Filippova v SSSR [Rutkewitsch — Filippow 1979].

nímu původu žáků a ke společenským požadavkům, podílejí se některé třídy a sociální skupiny na nejvyšším stupni vzdělání, a tím i na přílivu do řad inteligence více a jiné méně než odpovídá jejich podílu v sociální struktuře. (6) Výchovně vzdělávací politika a příslušné zákony však zabezpečují, aby se socialistická inteligence stále znovu formovala z řad dělnické třídy a družstevního rolnictva.

Úloha školy při reprodukci sociální struktury se ovšem neomezuje na regulování výběru a získávání dorostu pro různé třídy, vrstvy a sociální skupiny po ukončení školy. Také rozhodování rodičů a žáků o volbě povolání a o způsobu dalšího vzdělání není jednorázovým a nahodilým aktem, ale prokazatelně těsně souvisí s některými proměnnými, které celkově podmiňují úspěch ve škole a podílejí se na formování představ mládeže o dalším osobním rozvoji a profesionální dráze. Takovými proměnnými jsou v první řadě školní prospěch, studijní a pracovní motivace, hodnotové orientace, rozsah a kvalita sociálních vztahů žáků či absolventů, odborná činnost, všeobecná a odborná úroveň vzdělání rodičů a jejich hodnotové orientace, celkové materiální a kulturní podmínky rodiny. Sociální původ, vyjádřený v těchto hlavních proměnných, působí rozhodujícím způsobem na volbu povolání, a tím i na budoucí příslušnost dorostu k určité třídě nebo vrstvě.

Všechny dosavadní sociologické výzkumy v oblasti vzdělání ukazují, že sociální původ žáků má přímý vliv na známky, na uznávání vzdělání jako hodnoty, na celou řadu dalších hodnotových orientací a potřeb důležitých z hlediska dalšího vzdělání a odborné dráhy, na obsah a rozsah společenské aktivity ve škole a mimo školu, na politickou aktivitu ve Svazu mládeže, na strukturu sociálních vztahů mladých lidí a na sociální role, které v nich zaujímají. Děti a mladiství různého sociálního původu nejen mají ve svých rodinách různý materiální a kulturní potenciál, jenž podněcuje rozvoj jejich osobnosti, mají nejen různý přístup k trávení volného času (například k využívání místní kulturní infrastruktury), ale také v různé míře profitují ze školy. Přitom se příznivé a méně příznivé faktory pro rozvoj osobnosti, které existují v rodině, v daném teritoriu a ve škole, vzájemně nevyrovnávají, naopak se na jedné i na druhé straně kumulují. (7) To vede mimo jiné k diferenciaci ve školním prospěchu, v němž se promítají sociální rozdíly (rozdílné podmínky pro osvojování vzdělání nakonec vedou k celkově rozdílnému úspěchu ve škole). Tato skutečnost má pak diferencující vliv na další cesty k budoucímu sociálnímu postavení.

Existuje tedy následující statistická (stochastická) souvislost: I při stejných možnostech vzdělání podmiňuje sociální původ celkový úspěch ve škole. Výsledky dosažené na střední škole (a to nejen známky) se stávají důležitým selektivním indikátorem při volbě povolání, resp. při volbě další formy vzdělání. Tak se u dorostu prostřednictvím školy uskutečňuje návaznost mezi sociálním původem a vlastním sociálním postavením, vlastním umístěním v systému společenské dělby práce, a tím i zařazením do určité třídy nebo vrstvy. Ačkoli se tato souvislost díky sociálnímu sblížování tříd a vrstev a výsledkům vzdělávací soustavy v socialistické společnosti uvolnila, nebyla likvidována sociální reprodukce velkých společenských skupin převážně

[6] Jak naznačují údaje obsažené v různých publikacích o sociologii vzdělání v socialistických zemích, jedná se zřejmě o obecný problém rekrutace inteligence prostřednictvím vysokých škol.

[7] Tento kumulativní účinek byl prokázán též maďarskými výzkumy v oblasti sociologie vzdělání [Gaszó 1974].

z vlastního dorostu a nelze ji ani libovolně zrušit. Nové výzkumy sociální struktury v NDR ukazují, že všechny třídy a vrstvy se normálně v reprezentativní míře rekrutují samy ze sebe [Löetsch 1980 : 35]. Tento proces ovšem nemůže být ztotožňován s reprodukcí antagonistických třídních protikladů a nejpříkřejší sociální nerovnosti v kapitalistické společnosti, na níž se přímo podílí i buržoazní školský systém. Skutečnost, že v socialismu přispívá výchovně vzdělávací soustava nejen k zeslabování sociálních rozdílů, ale též k jejich reprodukci, nemůže být interpretována jako nedostatek vzdělávacích zařízení či odchýlení od původních cílů socialistické společnosti. V první fázi komunistické společenské formace sociální rozdíly nejen dosud nutně existují, ale mohou se stát hnacími silami dalšího společenského pokroku [Weidig 1978 : 826]. Je ovšem třeba seriózně analyzovat, jakého stupně sociálního sjednocení a sblížení bylo již dosaženo a jaké momenty sociálních rozdílů jsou reprodukovány.

Tím, že socialistická výchovně vzdělávací soustava poskytuje všem členům společnosti stejné možnosti vzdělání, podílí se na dlouhodobém, komplikovaném procesu transformace sociální struktury dvojím způsobem: na jedné straně je prostředkem sociálního sblížování, na druhé straně napomáhá sociální reprodukci, tedy i seberekrutování tříd a vrstev socialistické společnosti. Je nástrojem jak ke stabilizaci dané sociální struktury, tak k její přeměně. Rozporné účinky, které má na sociální strukturu, nevyplynou jednoduše z jejich vnitřních podmínek, i když jsou těmito podmínkami též spontánně nebo vědomě zprostředkovány. Vyplynou mnohem spíše z rozporných integračních a diferenciačních tendencí ve vývoji sociální struktury samé a jsou výrazem toho, že výchovně vzdělávací soustava je touto strukturou materiálně determinována. Uznání sociálně strukturní determinace výchovně vzdělávací soustavy ovšem neznamená, že je nutné zřít se plánovitého regulování její sociálně ekonomické distribuční funkce. Naopak, tato funkce je důsledně realizována v zájmu uskutečnění cílů dělnické třídy v oblasti vzdělávací politiky.

(Přeložil Ota Vochoč)

Literatura

- Andorka, R. — Zagorski, K.: *Soziale Verschiebungen in Ungarn und in Polen*. Budapest — Warschau 1977 [russisch].
- Bourdieu, P. — Passeron, J. C.: *La reproduction*. Paris 1970.
- Bowles, S. — Gintis, H.: *Schooling in Capitalist America. Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. New York 1976.
- Braunhoff, M. — Weitke, B.: *Die Problematik der Chancenungleichheit in sozialistischen Ländern am Beispiel der DDR*. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Berlin, Heft 1/1980.
- Coleman, J. S.: *Equality of Educational Opportunity*. Washington D. C. 1966.
- Coleman, J. S.: *Equal Educational Opportunity: A Definition*. In: Oxford Review of Education 1, No. 1/1975.
- Engels, B.: *Anti-Dühring*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 20. Praha, Svoboda 1966.
- Ferge, Z.: *Einige Wechselbeziehungen zwischen der Sozialstruktur und dem Bildungssystem*. In: Informationsbulletin '78 der XVI. Problemkommission der Akademien der Wissenschaften der sozialistischen Ländern. Warschau 1978 [russisch].
- Ferge, Z.: *Etnige Zusammenhänge zwischen Sozialstruktur und Bildungssystem*. In: Szociológia. Budapest, Heft 2/1972 [ungarisch].
- Freitag, J.: *Zur sozialen Mobilität und zur Reproduktion der Klassen und Schichten*. Akademie der Gesellschaftswissenschaften beim ZI der SED. Manuskriptdruck 1979 [unveröffentlicht].
- Gaszó, F.: *Sociology of Education. Sociology in Hungary. Recent Issues and Trends*. In: Szociológia, Budapest, Heft 5/1974 (Supplement).

- Lane, D.: *The End of Inequality*. Manchester 1971.
- Lenin, V. I.: *Návrh programu KSR(b)*. Spisy, sv. 29. Praha, SNPL 1955.
- Löetsch, M.: *Probleme der Reduzierung wesentlicher Unterschiede zwischen körperlicher und geistiger Arbeit*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie. Berlin, Heft 1/1980.
- Marx, K.: *Kritika gothajského programu*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, NPL 1966.
- Meier, A.: *Schule und Dialektik der Sozialstruktur in der sozialistischen Gesellschaft*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie. Berlin, Heft 10/1975.
- Meier, A. — Reimann, A.: *Überblick über die Ergebnisse bildungssoziologischer Forschung in der DDR*. In: Informationen zur soziologischen Forschung in der Deutschen Demokratischen Republik, Heft 3/1977.
- Müller, W.: *Familie, Schule, Beruf — Analysen zur sozialen Mobilität und Statuszuweisung in der BRD*. Opladen 1975.
- Rutkewitsch, M. — Filippow, F.: *Klassen und Schichten in der Sowjetunion*. Berlin 1979 [russ. Original: Moskau 1976].
- Steiner, I.: *Berufs- und Bildungspläne von Schülern der zehnten Klasse*. In: *Lebensweise — Kultur — Persönlichkeit*. Berlin 1975.
- Steiner, I.: *Die Vorbereitung auf die Arbeit und die Bewährung in der Arbeit*. In: *Pädagogik*, Berlin, Beiheft 1/1979.
- Weidig, R.: *Grundprozesse der sozialen Annäherung der Klassen und Schichten in der DDR*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie. Berlin, Heft 7/1978.